

Theologische verkenning rond diaken

Drs. Peter Hoefnagels (1957) is permanent diaken van het bisdom Breda. Hij is naast lid van het pastorale team van de Jeruzalemparochie in Breda, als praktijkcoördinator verbonden aan de Priester- en Diakenopleiding Bovendonk te Hoeven.

De onderstaande studie verscheen als artikel in: Tijdschrift voor Liturgie, 86e jaargang (2002) nr 3, 135-148.

De diaken in de parochie: vragen

Sinds de jaren zeventig kent men in Nederland en Vlaanderen de permanent diaken in de geloofsgemeenschappen. Op verschillende manieren zijn zij werkzaam en actief. Zo zijn er diakens voltijds aangesteld, maar ook oefenen velen hun diaconaat uit naast hun beroep en gezin. De aanstellingen en taken zijn ook verschillend evenals de vorming tot permanent diaken (van 3-jarige weekendcursus tot academische opleiding). Vaak is dit afhankelijk van de visie van de onderscheiden bisdommen op het diaconaat. Zo zijn er diakens die louter liturgische assistentie verlenen in een parochie, anderzijds zijn er diakens die zich concentreren op categoriaal pastoraat (zieken, woonwagenbewoners, vluchtelingen) of diaconale projecten (bv. Inloophuizen). Velen zijn parochieel actief en delen het dagelijks pastoraat samen met priester en pastoraal werkers/sters. Daar waar geen priester aanwezig is ontwikkelen zich de meesten als parochieherder en zijn zij belast met vele aspecten van de territoriale zielzorg. Vaak functioneren zij feitelijk als pastoraal verantwoordelijke met beperkte bevoegdheden en zijn zij dragers van de geloofsgemeenschap geworden. Mede door het priestertekort, en ook door onduidelijkheid over de invulling van dit ambt, dreigen er valkuilen voor de diaken. Er zijn vragen te stellen bij al deze ontwikkelingen; vragen naar de eigen profilering van het permanent diaconaat in onze kerk. Juist in de liturgie komt het meest eigene van de diaken in geconcentreerde vorm tot uitdrukking. In deze bijdrage werk ik deze stelling uit. Daartoe positioneer ik allereerst het permanent diaconaat in historisch perspectief, vervolgens herformuleer ik het begrip diaconie (diakonia) in theologische zin en tenslotte focus ik dit op diaconale brandpunten in de (eucharistische) liturgie en de eigen rol daarin van de diaken.

Herstel van het permanent diaconaat

De discussie rond de hernieuwing en herinvoering van het diaconaat als zelfstandig ambt kende, een lange aanloop. Reeds in de jaren 30 van de vorige eeuw werd in Duitsland een pleidooi voor het diaconaat gehouden om het kerkelijk welzijnswerk te versterken tegen de verdrukking van het nationaal-socialisme. In de jaren 50 werd in Frankrijk het diaconaat gezien als middel in het kader van de Mission de France bij de herkerstening van het ontkerkelijkt Frankrijk. Men was er zich van bewust dat evangelisering niet kon zonder de leniging van sociale noden. In diezelfde tijd ontstond in Duitsland een Diakonatskreis, met als inzet het herstel van het gewijde ambt van permanent diaken met duidelijk caritatieve taken. In hun eerste manifest stellen de leden van deze Kring: “sein Dienst am Altar sollte die untrennbare Verbundenheit van Bruder- und Gottesdienst, van Eucharistie und Agape zum Ausdruck bringen”. Tenslotte zien we een pleidooi voor herinvoering van het permanente diaconaat vanuit de missie gebieden. Op plaatsen waar de priester minder frequent aanwezig is vanwege de veelheid van te bedienen missieposten kan de diaken taken in de zielzorg (o.a. toedienen van doopsel en voorgaan in vieringen) in de plaatselijke gemeenschap vervullen. In de voorbereiding en tijdens de zittingen van het Tweede Vaticaans Concilie waren er twee stromingen bij de voorstanders van het permanent diaconaat. Enerzijds waren er die hun voorstellen aan de voorbereidende commissie (commissio antepreparatoria) beargumenteerden

met de gedachte van de diaken als hulp in de zielzorg van de steeds meer belaste priesters. Anderzijds waren er die meer kozen voor de inzet van de diaken in de ontwikkeling van de sociaal caritatieve kant van de Kerk .

Dienst aan het Volk Gods

Uiteindelijk wordt door het aanvaarden van de constitutie Lumen Gentium (1964) onder meer het permanente diaconaat als een 'eigen en blijvende' hiërarchische rang in de kerk hersteld. Uitdrukkelijk werd gekozen voor een gewijd ambt in plaats van een laïcale taak. Niet voor het priesterschap maar voor het dienstbetoon worden de diaken de handen opgelegd. Het gaat om een gewijd ambt en de diaken wordt gesterkt door de sacramentele genade. Hij dient dus het Volk Gods in gemeenschap met de bisschop en het presbyterium door de diaconie van de liturgie, van het woord en de liefdewerken. Vervolgens worden de taken opgesomd. De taken van de diaken zijn voornamelijk, zo lijkt het, priesterlijk van aard: toedienen van het doopsel, uitreiken van de eucharistie, assisteren bij het kerkelijk huwelijk, uitreiken van het viaticum aan de stervenden, voorlezen uit de Schrift, verkondiging en catechese, voorgaan in de liturgie en in het gebed, toedienen van de sacramentalia en leiden van de uitvaartritus. Tenslotte liggen er functies op het gebied van liefdadigheid en administratie . Het lijkt alsof de diaken een hulppriester wordt . Commentatoren wijzen op het gevaar van liturgisering, clericalisering en sacramentalisering van het diakenambt . Zij zien het diaconaat veel meer als een bevestiging van sociaalpastorale arbeid. Het Concilie had intuïtief zijn richting bepaald bij de invoering van het permanent diaconaat. Maar de visie op inhoud en gestalte van dit ambt was niet geheel eenduidig. Gezien de taken zoals ze in Lumen Gentium (29/1) opgesomd worden krijgt men de indruk dat men alles bij elkaar gezet heeft waarvan men wist (of dacht) dat diakens er in de loop der tijden mee belast waren. Opvallend is wel de ruime plaats die werd toegedeeld aan diverse liturgische functies van de diakens. Maar wie de geschiedenis van het diaconaat overziet zal dit ook niet bevreemden.

Het diaconaat in de jonge kerk

Het diaconaat ontwikkelt zich in die eerste eeuwen als een eigen ambt binnen de christengemeenten met taken in de caritas, de liturgie en het pastoraat aan met name catechumenen . Dat de caritas vanaf het begin van het christendom gezien werd als centraal element van het gelovig leven is evident. Het eerste en tweede gebod, dienst aan God en dienst aan mensen staan op één lijn. Er is geen godsdienst zonder mensendienst mogelijk. Dat betekent omzien naar weduwen, wezen en armen. Er werden helpers in de ondersteuning (diakonia) aangesteld , later werden zij uitdrukkelijk aangesproken met de titel diaken (diakonos). Mensen in de marge, gevangenen en vreemdelingen, kwetsbare mensen, zieken en lammen, maar ook reizigers werden toevertrouwd aan de zorg van diakens. Zorgtaken waar moeilijk mensen voor te vinden waren werden door diakens verricht, zoals de zieken en lammen wassen, de doden afleggen, zalven, kleden en begraven . In de liturgie was de verbinding met de caritas in de taken van de diaken duidelijk zichtbaar. Toen maaltijd (agapé) en eucharistie nog sterk met elkaar vervlochten waren, werden de gezegende gaven naar de behoeftigen gebracht en naar hen die om wat voor reden dan ook niet aan de dienst konden meedoen. Zeker bij de agapémaaltijd in kleinere kring had de diaken de taak om arme mensen voor te dragen die aan dat liefdemaal konden deelnemen. Eén diaken deed dienst aan het altaar. Hij las het evangelie voor, assisteerde aan het altaar, bracht de offergaven aan en haalde de gaven bij het volk. Hij was verantwoordelijk voor de communie met de kelk en bracht de heilige rest naar de bewaarplaats. Andere aanwezige diakens gaven aanwijzingen aan de gelovigen om op een goede en gepaste wijze mee te vieren. Het huisbezoek was in eerste instantie bedoeld vanuit charitatief perspectief. Het ging om zorg voor de armen en catechumenen; de diaken leert zo echter ook de zorgen en vragen van de gelovigen kennen en

wordt verbindingsfiguur tussen volk en bisschop. De diakens ontwikkelen zich ook als assistenten in bestuur en als beheerders van kerkelijke goederen. Zo ontwikkelt zich enkele eeuwen lang het ambt van de diaken.

De teloorgang van het diaconaat ligt mede in de machtspretenties (zij gingen zich meer met bestuurlijke zaken bezighouden) alsook in het feit dat na de bekering van keizer Constantijn het christendom zich ook op het platteland sterk verspreidde en men meer behoefte had aan priesterlijke bediening. Het diaconaat raakte van zijn eigen koers af. Tenslotte werd het niet meer dan een opstap naar het priesterschap.

Tussentijdse balans

Bijna 35 jaar na het herstel van het permanent diaconaat als eigen en zelfstandig ambt in Kerk verscheen als resultaat van een wereldwijde consultatie bij de talrijke bisschoppenconferenties het Directorium voor de dienst en het leven van de permanent diakens en Basisnormen voor hun vorming. Het is zogezegd en eerste evaluatie van dit ambt en tegelijkertijd wil het een nieuwe impuls geven aan deze graad van het wijdingsambt in het licht van de aanbevelingen en bedoelingen van het Tweede Vaticaans Concilie. In beiden documenten wordt nogmaals het sacramenteel ambtelijk karakter van het diaconaat onderstreept. Het is een sacramenteel teken; de diakonia Christi wordt in dit ambt present gesteld.

Het wijdingssacrament maakt de wijdeling door een bijzondere genadegave van de Heilige Geest gelijkvormig aan Christus, om zo als instrument ten dienste van de kerk te staan. (...) Het kerkelijk ambt bestaat uit drie graden. Diakens en priesters hebben elk op hun eigen, specifieke, 'getrapte' manier, deel aan het ene sacramentele ambt waarvan de volheid toekomt aan de bisschop. Dat betekent dat de diaken bij de uitoefening van zijn functie optreedt zowel 'in persona Christi' als 'in persona ecclesiae'. Het ambt van diaken wordt in beginsel ook bepaald door de drie 'munera', de drie taken, opdrachten die het ambt eigen zijn. Het gaat daarbij om de diaconie van het woord (munus docendi), van de liturgie (munus sanctificandi) en van de liefdewerken (munus regendi). Van deze laatste wordt gezegd "dat deze bediening het meest typisch is voor de diaken". Wel heeft, zo lezen we ook, het diakenambt zijn vertrek- en eindpunt in de eucharistie, het diaconaat kan zich niet uitputten in louter sociale dienstverlening. Beiden, zowel priester als diaken, zijn zo medewerkers van de bisschop. De diaken wordt echter niet tot het priesterschap, maar tot dienstbaarheid gewijd. Daardoor is het diaconaat geen afgeleid priesterschap maar een zelfstandig ambt. De diaken representeert de Christus in zijn gestalte van Dienaar van allen (in personae Christi ministri).

Nu is het zo dat iedere gedoopte en gevormde geroepen is tot naastenliefde en dienstbaarheid, evenzo is het dienstkarakter aan het hele kerkelijke ambt gegeven. Ja, zelfs de wezenlijke structuur van de kerk is diaconaal. De kerk bestaat immers niet voor haar zelf, zij is kerk voor anderen, voor de mensen en de wereld. Zij is een dienende kerk, omwille van de eenheid en vrede. Diaconie is navolging van Christus 'pur sang'.

Diakonia opnieuw bezien

De vraag is: wat is de eigen inbreng en plaats van de diaken die in zijn ambt de diaconie op eigen wijze weergeeft ten aanzien van de diaconie die aan het hele volk Gods is opgedragen? Binnen de kringen van de internationale Diakenvereniging IDZ is dit een belangrijk thema. De discussie over de eigenheid en authenticiteit van het diaconaat is, nog steeds, in volle gang. Het zijn bijna dezelfde discussies als voor en tijdens het Concilie. Sommigen zijn van mening dat de kerkelijke documenten nog steeds te veel ruimte laten om de diaken gemakkelijk als liturgisch 'Ersatzpriester' te laten functioneren en te weinig impulsen geven voor de sociale - charitatieve - en missionaire aspecten van het permanente diaconaat.

Een verrassende wending in de discussie geeft het theologisch-filologisch werk over de

terminologie van het begrip diakonia van de theoloog J.N. Collins . Waar gaat het om ? In 1 Tim. 3,12-13 wordt voor het eerst uitdrukkelijk gesproken van de dienst/dienstwerk van de diaken (the ministry of the deacon). Hier krijgt de diaken zijn eigen titel in zijn dienstwerk in vergelijking en onderscheid met anderen. Wat is nu dat eigene van dit dienstwerk van de diaken? En, zo is de vraag, is de interpretatie die we aan het diaconale dienstwerk hebben aangehangen wel juist? De grondbetekenis van diakonia refereerde men doorgaans aan de betekenis van bedienen en verzorgen (service), van aan tafel dienen, als zij het een slavendienst, een nederig dienen. Met name de uitspraak die Jezus over zichzelf doet in Mc.10, 45, - want ook de Menszoon is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losprijs voor velen - en de christologische verwijzing naar de Ebed JHWH uit deuterio-Jesaja spelen daarin een cruciale rol . Precies daar ligt de kritiek van Collins . De metafoor van de diakonos als tafeldienaar en slaaf (doulos) domineerde in de exegese onder invloed van latere (kerkelijke) theologische interpretaties.

De diaken als ‘go-between’

De culturele en maatschappelijke context van de begrippen diakonos, diakonein is volgens Collins - na studie van de Griekse literatuur uit die tijd (o.a. Plato) - die van de handel, de dienstverlening en de diplomatie . Het gaat hierbij om dienst (verlening) in bemiddeling en verbinding, eerder dan om zorgen en dienen als slaaf. De diakonos staat dan in het betekenisveld van ‘go-between’ (a person who takes things from one place to another), een helper in de handel (to bring in and take out the goods), een bemiddelaar op de markt, commissionair, iemand die iets doet in opdracht van een ander en persoonlijke diensten verleent. Vervolgens is er ook een connotatieveld met betekenissen als boodschapper (runner), vertolker (interpreter), koerier, een intermediair, tussen iemand die zendt en iemand die ontvangt, zelfs bemiddelaar tussen geliefden. Als agent in het politieke en diplomatieke veld is de diakonos eveneens te situeren. De diakonos wordt tenslotte in verband gebracht met huishoudelijke dienstverlening, hij is een hofmeester, die de andere bedienden aanstuurt en de verhoudingen tussen gasten en gastheer regelt. In deze zin krijgt het begrip diaconie andere, meerdere nuances, het gaat dan om bemiddeling, communicatie en opdracht in naam van een opdrachtgever (authorised representative). Bij slavendienst speelt sterk de afhankelijkheid van de meester, daartegenover doet een bediende vrijwillig werk voor een baas. Diakonia is dan meer werk van iemand die gezonden is en gemandateerd is. Het moge evident zijn dat deze connotaties ook in het taalveld van de jonge christengemeenten doorsijpelen als men de begrippen diakonein, diakonia en diakonos gebruikt in de kerkelijke, gelovige context. Christus is dan ook de diakonos die bemiddelt tussen God en de mensen. Hij die zichzelf ziet als de menszoon die dienstbaar (The Servant Son of Man) is aan een bijzondere opdracht en zending; hij is boodschapper van heil van Godswege.

De diaken in kerkelijke context kun dan je betitelen als “Beauftragter Gottes mit dem Wort Gottes, Beauftragter Christi mit dem Evangelium Christi, sowie Christus Beauftragter Gottes is, um dessen Willen zu tun, sein Leben zu Geben zum Loskauf der Völker”. De diakens geven dan ook het woord van genade in opdracht van en namens de twaalf aan de volkeren. In de Handelingen (Hand. 8.) lezen we erover. Daartoe zaait hij het woord en draagt bij tot evangeliseren als koerier van een bijzondere Heer en Koning. De diaken verdeelt niet alleen de aalmoezen en gaven van de kerk, maar stelt ook zijn eigen leven in dienst van de Heer, zoals ook Jezus gedaan heeft in naam van de Vader .

De gedachten van Collins dragen bij tot een beter en breder beeld van de taken en positie van de diakens in de jonge kerk. Uit de geschriften van Ignatius van Antiochië, de Traditio Apostolica van Hippolythus, de Didaché en de Pastor van Hermas wordt het beeld bevestigd van de diaken als verbindingsfiguur tussen de bisschop en de ver weg gelegen stadsdelen of

als verbinding tussen bisschop en degenen die bijvoorbeeld door vervolging niet aanwezig kunnen zijn bij de (liturgische) bijeenkomsten. Maar ook is hij de tussenpersoon naar de noodlijdende weduwen en wezen. De diakens staan ook in een bijzondere relatie met de bisschop; zij zijn met hem verbonden zoals de Zoon met de Vader. De diakens zijn de helpers van de bisschop in de dienstverlening en gewijd 'ad ministerium episcopi'. De rijken geven aan de bisschop en die laat dit door de diakens verdelen onder de behoeftigen. En zoals eerder gezegd, in functie van boodschapper traden de gelovigen in contact met de bisschop via de diakens. Omgekeerd waren de diakens de woordvoerders namens de bisschop; hij moet oor, mond, hart en ziel van de bisschop zijn.

De diakonos: mens met een missie

Wat betekenen deze gedachten voor het profiel van de diaken? Houtepen vertaalt de gedachten van Collins naar het ambtelijk diakonaat. Hij stelt dat de sterke nadruk op de metafoor tafeldienaar voor diakonos wellicht tot een praktijk van eenzijdig liturgische inzet van de diaken heeft geleid. Collins laat ook zien dat de diaken louter in de functie van zorg voor armen een verenging is van het begrip diaconie. We zien het vandaag de dag in de feitelijke taken van zo veel diakens. De 'vercultivering' van het diakenambt was ook al in de jonge kerk een feit. Toch zijn er eveneens aanwijzingen dat diakens, als waren zij profeten, gerechtigheid prediken en vermanen tot vrede en zo Gods woord verkondigen. Een nauwkeurige lezing van de Handelingen van de apostelen maakt duidelijk, dat de 'zeven helpers' naast hun specifieke dienst aan tafel en de zorg voor de weduwen, zoals opgedragen door de apostelen, vervolgens precies datgene doen wat ook de apostelen doen: verkondigen! (diakonein tou logou - verkondigen van het woord - evangeliseren). Zij krijgen de opdracht om contact te leggen met de gemeentes van de Hellenisten, Samaritanen en andere volkeren, in woord en daad en worden woordvoerders en afgezanten Gods.

Zo worden zij de missionaire medewerkers van de twaalf, verkondigers van het evangelie met een profetische klank, zij zaaien Gods Woord op onontgonnen land en proberen het evangelie onder de aandacht te brengen van hen die het (nog) niet kennen.

Nu geldt deze taak ook voor de apostelen (bisschoppen) en presbyters, maar zij worden al vrij snel degenen die de plaatselijke gemeente dienen en er leiding aan geven. Het missionaire werk is voor profeten, leraren, evangelisten en diakonoi. Aldus Houtepen.

Diakonia: evangelie in woord en daad

Is daarmee de sociaal-charitatieve kant van het diaconaat uit beeld?

Al lijkt de diaken meer boodschapper dan dienaar, toch mag opgemerkt worden dat zij, die getuigen van het evangelie in de wereld en staan voor vrede en recht, zich ook vaak als advocaat van de armen hebben opgeworpen. Wie in de wereld staat ontmoet de nood van mensen, de gebrokenheid van het bestaan en het zoeken van mensen naar zin. En het evangelie moet niet alleen in woorden maar ook in daden verkondigd worden.

De diaken krijgt immers - bij zijn wijding - het evangelieboek overhandigd om in woord en daad te getuigen van de bevrijdende boodschap van het evangelie en mensen samen te brengen om te helen, zowel in materiële als geestelijke zin. Hannes Kramer, een van de diakens van het eerste uur, schreef er als volgt over in 1968: "Het eigene van de diaconale dienst ligt minder in bedienen van sacramenten maar meer in het scheppen van mogelijkheden voor een juist grotere uitwerking van die sacramenten. De diaken is er minder om de caritas middelen en gelden te beheren maar meer om de diaconia Christi in de parochie te verlevendigen. Tenslotte is de diaken minder gericht op de gevestigde liturgische parochie, maar meer op de catechumenale parochie. Dit is de parochie in wording in religieus en sociaal moeilijke en conflicterende situaties".

Juist daar is missionair evangelische presentie noodzakelijk, op plaatsen waar kerk en samenleving met elkaar in verbinding gebracht moeten worden

De diaken in de liturgie

Vanuit deze theologische gedachten van het intermediair karakter van de diaken is het interessant te kijken naar de verschillende taken van de diaken in de liturgie met name in de eucharistie. Zowel in de Algemene inleiding op het Romeins missaal uit 1975 als in de tekst van de nieuwe, herziene, Algemene inleiding op het Romeins missaal worden de taken beschreven. Een globale inventarisatie en vergelijking van beide teksten levert een aantal interessante resultaten op.

Het Romeins missaal

In het missaal (1975) staat het volgende vermeld onder de functies van de diaken:

“In het algemeen geldt voor de diaken het volgende:

- A. hij assisteert de priester en begeleidt hem;
- B. zijn dienst aan het altaar betreft de kelk en het boek;
- C. hij vervult als er geen andere assistent aanwezig is, de functies van de anderen, voorzover het nodig blijkt (127)”.

De tekst van de nieuwe inleiding spreekt niet meer van de functies van de diaken maar van de eucharistieviering met een diaken. Er staat:

“Als er een diaken aanwezig is, oefent hij met de liturgische gewaden bekleed zijn dienstwerk uit. Want hij:

- A. assisteert de priester en begeleidt hem;
- B. vervult de dienst aan het altaar bij de kelk en het boek;
- C. verkondigt het evangelie en kan op verzoek van de priester die voorgaat, de homilie houden (vgl. nr. 66);
- D. richt zich tot het gelovige volk met gepaste inleidingen en spreekt de intenties van de voorbede uit;
- E. helpt de priester die voorgaat, bij het uitreiken van de communie en reinigt de gewijde vaten en brengt ze in orde;
- F. vervult, als er geen andere assistenten aanwezig zijn, de taken van hen, voor zover dat nodig blijkt (171).”

In deze preambule vallen de uitdrukkelijke formuleringen op voor de functies van de diaken in verkondiging (homilie), bij de voorbede, als ook in regelende en aanwijzende rol van de diaken ten aanzien van het gelovig volk in de liturgie. Ook de assistentie aan het altaar en bij de communie wordt uitgebreider geformuleerd; hij helpt de priester bij het uitreiken van de communie en reinigt de vaten, zo lezen we.

Hierna vervolgt de nieuwe tekst, evenals de Algemene inleiding van het Romeins missaal uit 1975, met de taken van de diaken bij openingsritus, de liturgie van het woord, de liturgie van de eucharistie en de slotritus. Opvallend zijn toevoegingen in de nieuwe tekst met betrekking tot de aankondigingen en handelingen bij de specifieke taken van de diaken:

- bij de intochtprocessie draagt de diaken het evangelieboek. Toegevoegd zijn aanwijzingen bij de openingsritus als gaat het om de wijze van het dragen van het evangelieboek (enigszins omhooggeheven) en de eerbetuiging bij het altaar (172, 173).

- Bij de dienst van het woord leest de diaken het evangelie, na de zegen aan de priester gevraagd te hebben. In de nieuwe tekst is meer aandacht besteed aan de processie met evangelieboek, de bewieroking, de aankondiging van de lezing en de daarbij behorende handeling van het maken van kruistekens op hoofd, mond en borst. Opvallend is de toevoeging dat, wanneer een diaken de bisschop assisteert, het mogelijk is dat de diaken het boek na de evangelielezing naar de bisschop brengt en het door hem laat kussen. Eventueel

gevolgd met zegening van het volk door de bisschop met evangelie boek (175).

- Bij de liturgie van de eucharistie assisteert de diaken zoals gewoonlijk aan het altaar. Hij staat de priester terzijde bij het in ontvangst nemen van de gaven der gelovigen. Hij biedt de priester de pater aan met het brood dat geconsacreerd moet worden; hij giet wijn en een weinig water in de kelk. Daarna assisteert hij bij het bewieroken van offergaven, kruis en altaar door de priester, waarna de diaken de priester en het volk bewierookt. Bij het eucharistisch gebed staat de diaken bij de priester, een weinig achter hem om hem waar nodig te assisteren bij de kelk of missaal. Toegevoegd in de nieuwe tekst lezen we dat vanaf de epiclesis tot en met het tonen van de kelk de diaken gewoonlijk knielt (179).

- Bij de vredeswens nodigt de diaken, nadat de priester het gebed voor de vrede heeft gezegd en het volk heeft geantwoord, tot de vredeswens uit (181).

- De diaken ontvangt van de priester de communie onder beide gedaanten en helpt bij het uitreiken van de communie aan het volk. Als het communie uitreiken ten einde is drinkt hij al het bloed van Christus dat overgebleven is, eventueel met behulp van andere diakens en priesters (182). Hij verzamelt alle overgebleven partikels en reinigt kelk en andere heilige vaten aan de credens tijdens de viering of directerna (183).

- Tijdens de slotritus kondigt bij een plechtige zegenformule de diaken deze aan, zo lezen we als toevoeging in de ontwerp tekst, met de woorden: "Buigt uw hoofd voor de zegen". Na de zegen zendt de diaken het volk weg: "Gaaf nu allen heen in vrede" (185).

Globaal kan men constateren dat in de toevoegingen in de nieuwe tekst de diaken, nog meer als voorheen, als boodschapper en verkondiger, in de liturgie gesitueerd wordt en als zodanig aanwezig is en kan zijn. Echter wel gemandateerd door de hoofdvoorganger, de bisschop of priester. Wezenlijk blijft, zo zien we, dat hij dienaar is. Of beter gezegd: dat hij degene is die van dienst is. Hij is aanwezig als degene die de helpende hand toesteeft, tussen beide komt, in bijvoorbeeld de aanwijzingen en handelingen naar het volk. Dit alles omwille van het goed vieren van de eucharistie. Daar is het immers om te doen als hoogtepunt en bron van geloof en kerk-zijn.

Ter-zijde-staan:

De diaken staat in de liturgie niet los, op zichzelf. De figuur van de diaken is een deel van de veelvormige rijkdom van de kerk die haar eredienst viert. Het moge duidelijk zijn: het is die ene ongedeelde viering waarbij iedereen, zowel bedienaar als gelovige, bij de vervulling van zijn functie datgene moet doen wat hem (of haar!) krachtens de aard van de zaak en de liturgische richtlijnen toekomt. De verkondigende en liturgische functies moeten uiteraard vanuit het centrum - de eucharistie - worden benaderd. Tevens draagt het ambt binnen de kerk een meervoudskarakter (niet ik-maar wij). Bisschop, presbyter en diaken laten zien dat het ambt een collegiale grootheid is. Dat wil niet zeggen dat de diaken daarin geen eigen positie inneemt. De diaken duidt in zijn aanwezigheid uitdrukkelijk het diaconale karakter van kerk-zijn. Je kunt uiteraard ook van de bisschop en priester zeggen, dat zij impliciet het diaconale karakter van kerk mee duiden: het hoort wezenlijk bij het gewijde ambt. Echter de diaken doet dit vanuit een eigen perspectief. Lemmens typeert dit als zij-perspectief. De diaken staat ook in de liturgie enigszins terzijde.

Vanuit het typisch diaconale perspectief is de diaken niet gezonden om in het centrum van de geloofsgemeenschap te gaan staan, doch om vanuit een zij-perspectief de geloofsgemeenschap te dienen. De bisschop en de presbyter staan eerder in het centrum van de geloofsgemeenschap. Zij hebben de zending om gestalte te geven aan Christus als Hoofd en gastheer van de samenkomst van de christelijke gemeenschap.

De diaken in de liturgie kan, in het verlengde van de thes van Collins, en in deze in het verlengde van Lemmens' gedachte, worden vergeleken met 'een hulplijn in de meetkunde'. Het draait niet om hem maar, hij doet zijn werk ten dienste van. Het optreden van de diaken

staat in dienst van de verzamelde gemeenschap en in dienst van de voorganger van deze gemeenschap. Door ter-zijde te staan aan de voorganger van deze gemeenschap vestigt de diaken, niet de aandacht op zichzelf maar heeft hij een 'verwijzend' karakter. Hij staat ter-zijde, niet alleen in de dienst aan het altaar, maar ook in de verkondigende aspecten van de liturgie. Hij geeft zowel stem aan het volk (in de voorbede) als aan de voorganger (in de verkondiging van het evangelie); hij wordt zo, als het ware, woordvoerder, in opdracht van een a(A)nder; zijn dienst is zeer welkom. Voorbeeld mag de diaken in de byzantijnse liturgie zijn; hij is daar intermediair (go-between) bij uitstek. De priester is bezig, achter de ikonostase, met zijn eigen taken en betrokken op het heilige. De diaken beweegt tussen het heilige en het profane, voert het woord en is boodschapper. Tegelijkertijd zorgt hij ervoor dat alles, zoals het een goede hofmeester betaamt, vlot verloopt. "De diaken staat niet in het centrum van de viering van de eucharistie. Zijn eigen diakonale taak bestaat erin om vanuit het zij-perspectief allen te hulp te komen zodat zij werkelijk het doel van de eucharistie bereiken: de communio met Christus in zijn overgave aan de Vader en de communio met elkaar. Daartoe staat hij de priesterlijke voorganger terzijde bij alle problemen, doch helpt hij ook het volk met hart en ziel mee te vieren, om tot gebed te komen en om de aandacht erbij te houden (...) Ook de andere liturgische taken die volgen het concilie aan de diakens toevertrouwd kunnen worden, mogen niet vanuit een geest "van wat diakens allemaal kunnen en moeten kunnen", benaderd worden, doch vanuit de vraag wie de diaken is en hoe hij als dienaar van nut kan zijn op dat het volk door allerhande liturgische diensten de Heer Jezus kan ontmoeten en door hem gevoed worden" .

In de liturgie is hij de hofmeester aan tafel en koerier van Gods woord, die als 'go-between' zorg draagt voor de 'daadwerkelijke deelname' aan de liturgie van de gehele gemeenschap ; hij dynamiseert als het ware de gemeenschap tot engagement. Hij is zo "een bewogen beweging".

Diaconale brandpunten

Samenvattend kunnen we een viertal diaconale brandpunten in de eucharistische assistentie van de diaken ontdekken .

Het zijn wellicht subtiele brandpunten, bescheiden, maar wezenlijk aanwezig. Zo is de diaken:

1. intermediair in solidariteit

Het is de diaken die gaven van brood en wijn aandraagt en ze weer getransformeerd, (mee-) uitdeelt als lichaam en bloed van Christus. Ook de verzamelde gaven van het volk (collecte) brengt hij naar de tafel, die weer verdeeld worden omwille van de gemeenschap en de noden in de gemeenschap. Zo is hij verbindingsfiguur tussen caritas en eucharistie. Het is bemiddeling tot solidariteit, tot solidair subject-zijn en -worden ; want de veranderde gaven van brood en wijn veranderen mensen en veranderde mensen maken 'deze wereld omgekeerd'.

2 intermediair van de vrede

De geloofsgemeenschap verzamelt zich rond het visioen van gerechtigheid en vrede (shalom). Ze is er op gericht om juist die shalom tussen mens en god, tussen mensen onderling (mee-) te realiseren. Het is heel maken wat gebroken is. Dat mag de geloofsgemeenschap ook beleven in haar samenkomsten rond het Woord en rond de Tafel van de Heer. De diaken is daartoe boodschapper, als hij oproept elkaar, in Christus' naam, een teken van vrede te geven.

3. intermediair tussen woord en daad

De diaken is in de liturgie boodschapper van de wereld in de geloofsgemeenschap. In de voorbede legt hij de vragen van mensen in het midden van de geloofsgemeenschap. Hij versterkt de stem van de stemlozen, wijst gebrokenheid aan, maar hij verkondigt ook het evangelie dat heelt en bevrijdt. Daar ligt ook de missionaire kracht van geloofsgemeenschappen. De diaken spreekt de zending van de gelovigen uit: *Ite missa est.*

Het is zuurdesem, zout, licht in de wereld zijn, opdat de wereld tot geloof komt en er recht en vrede is.

4. intermediair tussen het transcendente en alledaagse

Zoals duidelijk zichtbaar wordt in de byzantijnse liturgie is de diaken in zekere zin intermediair en go-between tussen geloofsgeheim en de levensverhalen van mensen. Zeer subtiel is dit, naar mijn idee, zichtbaar bij de doxologie van het eucharistisch gebed, waar de diaken de kelk heft. Christus is de wijn. De diaken is kelk . De kelk is een instrument, een middel waarmee wij elkaar te drinken geven. Hij geeft door. Niet ik ben het maar Hij die groter is dan ons hart. Hij is het: door Hem, met Hem en in Hem. Wij mensen zijn het niet waardoor het mysterie zich realiseert. Het overkomt ons in het leven van alledag als een geheim van Godswege.

Tot slot

In de liturgie kan de diaken zichtbaar maken wie hij is en waar hij voor staat; intermediair tussen heilige en profane, tussen kerk en samenleving, tussen woord en daad, tussen centrum en periferie, tussen angst en hoop, tussen vertwijfeling en vertrouwen, tussen Christus en de zoekende- en ontrechte mens. Hij staat - mede - voor beweging en dynamiek, in het zaaien van het evangelie, juist daar waar het niet gehoord en geleefd wordt. Hij verbindt 'geloven op maandag' (H. Ernst) met het gevierde Pasen op zondag. In de liturgie wordt dat pas zichtbaar als de diaken zich authentiek engageert met het leven van alledag, en 'een bewogen beweger' is. Dan is zijn deelname aan de liturgie niet louter verfraaiing maar representeert hij diaconie als hartszaak van de gemeente van Christus .